

SOVIETŲ SAJUNGOS ŪKIO IR DARBO KULTŪROS KRIZĖ

VYTAUTAS TININIS. SOVIETŲ SAJUNGOS ŪKIO KRIZĖ

Sovietinė ekstensyvi militarizuota ekonomika plėtojosi neefektyviai – viską gelbėjo neišsemiami gamtos ištekliai ir pigi darbo jėga. Tačiau metiniai pramonės augimo tempai nepaliaujamai lėtėjo, artėdami prie regreso ribos. Svarbiausios priežastys, lėmusios ūkio krizę, šios: nebuvo laisvosios rinkos, vyravo valstybinė monopolinė ekonomika su griežtai reglamentuota administravimo sistema, gamybos priemonių (A) ir vartojimo prekių (B) gamybos proporcijos buvo neracionalios – 1978 m. A grupės gaminių buvo 20 proc. daugiau nei B ir šis skirtumas vis didėjo. Lėtėjanti ekonomikos raida atsiliepė Lietuvos gyventojams išaugusiu daugelio prekių deficitu.

SSRS vadovai ekonomines problemas mėgino spręsti stabdydami realaus darbininkų atlyginimo augimo tempus. Tačiau tai paveikė ekonominį darbininkų suinteresuotumą ir dėl to dar labiau mažėjo darbo našumas. Aštuntojo dešimtmečio viduryje dalis SSRS lyderių suvokė artėjantį pavojų, bet nesiėmė nieko, kad būtų išvengta ekonominių nelaimių – jiems svarbesnis buvo komunistinės ideologijos diegimas visuomenėje. [...]

Aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje sulėtėjo SSRS ekonomikos raida. Šis procesas palietė ir Lietuvą, nors jos pramonė ir toliau buvo sparčiai plėtojama: 1980 m. paleista Mažeikių naftso perdirbimo gamyklos pirmoji eilė, 1984 m. pradėjo veikti Ignalinos atominės elektrinės pirmasis Černobylio tipo reaktorius (1987 m. – antrasis reaktorius), buvo statoma Kaišiadorių hidroakumuliacinė elektrinė, plečiamos Jonavos „Azoto“, Kėdainių chemijos, „Akmenės cemento“ gamyklos.

[...]

1979 m. kovo 15 d. slaptame rašte į Maskvą P. Griškevičius ir J. Maniušis rašė apie pablogėjusią ekonominę padėtį. 1979–1980 m. Lietuvoje ėmė trūkti kuro ir elektros energijos ([...]), todėl sulėtėjo pramonės raidos tempai. Tai buvo pirmieji artėjančios socialistinio ūkio krizės ženklai. Administraciniais valdymo metodais laikinai juos pavyko pašalinti, bet 1985 m. prasidėję ekonomikos sutrikimai gerokai paspartino socialistinės sistemos žlugimą Sovietų Sąjungoje.

Devintajame dešimtmetyje, ypač antroje pusėje, SSRS ekonominė ir socialinė padėtis labai pablogėjo: mažėjo gamyba ir nacionalinės pajamos, didėjo atotrūkis tarp gamybos ir vartojimo, tarp gyventojų piniginių pajamų ir jų padengimo, sparčiai kilo kainos, didėjo infliacija. Ūkio krizės priežasčių buvo daug: blogas ūkinis mechanizmas ir nesugebėjimas jį valdyti (netinkama planinės ekonomikos ir komandinė administracinė sistema), infliacija, griaunanti vartojimo rinką, nuasmeninta nuosavybė, neužtikrinanti materialinių stimulų, ūkinė izoliacija nuo Vakarų pasaulio, mokslinis-technologinis atsilikimas, militarizuota ekonomika ir kt. Tačiau bene svarbiausia priežastis buvo gamybos priemonių ir vartojimo reikmenų gamybos disproporcija. Išplėstinės reprodukcijos procese pirmenybė buvo teikiama gamybos priemonių gamybai.

Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija [vyr. redaktorius Anušauskas A.], Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 541–546.

KRISTINA GUDAITYTĖ. SOCIALISTINĖS NUOSAVYBĖS GROBSTYMAS

Kiekvienoje įmonėje buvo nusistovėjusi savita grobstymo struktūra – tai buvo viena darbo kultūros dalių. Sukaupti produkciją ar žaliavas grobimui įmonės viduje reiškė „sukombinuoti“. Viena

kombinavimo formų – organizuota, paremta visų dirbančiųjų bendru siekiu įtraukti kuo mažiau žaliavų bei produkcijos į apskaitas – dažniausiai vienijusi brigadą. Šiuo atveju naudotasi planavimo sistemos trūkumu: nurodytos normos neapskaityta produkcija. Už nelegalią gamybą ir viršvalandžius įmonių vadovai atsiskaitydavo darbininkams leidimu pasisavinti dalį perteklinės produkcijos. Vis dėlto darbininkai siekdavo pasisavinti dar didesnę kiekį – pergudrauti iš cecho darbininkus išleidžiantį ir tikrinantį brigadininką.

Organizuoto kombinavimo atveju kiekvienas darbininkas turėjo kiek kitaip atlikti jam pavestą darbą. Žaliavų priėmėjo svarstyklės sverdavo ne žaliavų augintojų naudai, laborantai nustatydavo mažesnę riebalingumą piene ar didesnę šiukšlingumą grūduose. Mėsos pramonėje gyvulių šalinimo organų, tokių kaip šlapimo pūslė, žarnos, svoris būdavo fiksuojamas didesnis, nei iš tikrųjų. Keičiama receptūra: dešrose atsidurdavo daugiau vandens ar svogūnų. Naudojamosi broko ir gedimų normomis: staklės įausdavo siūlelį ne vietoje, vyno buteliai galėjo išdužti pagal „normas“, o maisto pramonėje gendantys produktai – sugesti. Krovėjai pakraudavo mažiau ar daugiau į vagonus (priklausomai nuo to, kam ir kur vežama), o galiausiai sargai už sutartą kainą tikėdavo tuo, kas parašyta popieriuje. [...]

Po sukombinavimo vykdavo produkcijos pasisavinimas – grobimas. Pasisavinimas pagal būdus skirstytas į vežimą (rus. вывоз) ir nešimą (rus. вынос). Vežimas – dažniau įmonės valdybos ir tarpinės grandies vadovų (meistrų, brigadininkų) grobimo būdas: tam reikėjo sukaupti didesnę produkcijos kiekį. Neturintis galimybių „išvežti“, produkciją „nešdavo“. Grobstymas, viešas – dažnai legalizuotas – įmonės viduje, už įmonės teritorijos ribų tapdavo nusikalstamu elgesiu. Įtartiną nešulį galėjo patikrinti VRM darbuotojai, todėl produkciją reikėjo kūrybingai paslėpti.

Priklausomai nuo gamybos specifikos, produkcijos nešimo būdai skyrėsi. Pagrindinė nešančiojo slėptuvė – jo paties kūnas ir drabužiai. Vyrai produkciją nešdavo ant pečių, tvirtindavosi diržais ar gumomis prie juosmens ir šlaunų, o moterys darydavosi specialius, kaip respondentės įvardydavo, „korsetus“ iš dviejų – celofano, kad produkcija liktų švari, ir medžiaginio audinio – maišų, kuriuos įvilkus vieną į kitą galėdavo apsijuosti liemenį ir susisegti saga. Taip pat buvo slepiama liemenėlėse ir kelnaitėse. Pastarosiose buvo nešami suvyti ir tris kartus perrišti siūlai, kaip respondentės vadindavo – „balnas“. Ir moterys, ir vyrai produkcija apšivyniodavo (taikyta audiniams), slėpdavo rankovėse, kišenėse, tvirtindavo prie blauzdų ir dengdavo plačiomis kelnėmis, sijonais. Vyrai nešiodavo keliais dydžiais didesnius aulinius batus, kurių padai būdavo išklojami vogta produkcija. Produkcija slėpta gobtuvuose ar net po kepurėmis. Būdavo išradingai išnaudojama kiekvienos produkcijos specifika: pavydžiui, kojinių išnešamos tiesiog jas apsimovus, o alkoholiniai gėrimai pilami į celofaninius maišelius, kuriuos reido metu buvo galima pradurti ir įkalčio atsikratyti. Dėl šių priemonių darbininkų aprangos „mados“ nekito: plačios kelnės, megztiniai ir sijonai, lietpalčiai, siekiantys blauzdas vasarą, ilgi paltai žiemą, gausiai dekoruoti kišenėmis.

Kiti grobimai buvo atliekami panaudojant ne pagal paskirtį įvairias įmonės patalpas. Viena tokių vietų – kanalizacija: „Tai plukdydavo... Kanalizacijos vamzdynai po visą „Medvilnę“ [Alytaus medvilnės kombinatą, – K. G.], net išeina į Nemuną. Ten tai vamzdis, ooo, gali eit tuo vamzdžiu. Tai įtrenkei į celofaninį maišą tą ruloną, įmetei į kanalizaciją, ir išplaukdavo, pasiimdavo prie Nemuno“. Metodas ne visada taikytas sėkmingai – dideli ir sunkūs maišai užstrigdavo. Buvo naudojamosi ventiliacija, stoglangiais ir tinkamu apšvietimu: nešama tamsiu paros metu arba anksti ryte. Produkcija slėpta ir šiukšlių dėžėse: išnešta su šiukšlėmis produkcija tapdavo darbininko nuosavybe. Kontrolės kliūtys būdavo įveikiamos gudravimais: dešros išmetamos į lauko teritoriją prakišant jas pro grotuotus langus, o tvoros kartkartėmis vis praardomos, produkcija permetama per viršų. Apgaudinėjimui buvo išnaudojamos įvairios aplinkybės: darbininkai meluodavo ir vaidindavo – šioje srityje buvo kūrybingi.

Grobstymas buvo tapęs kasdienybės dalimi, deficito ekonomikos sąlygomis jis apėmė visus: grobsčiusius, vogtas prekes vartojusius ir reiškinių stebėjusius. Dėl kasdienio kontakto su reiškiniais tokia praktika tapo įprasta – tam tikra norma.

Gudaitytė K. „Grobstytojai ir snaudaliai: Apie „socialistinės nuosavybės“ grobstymą LSSR pramonėje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 4, 2012, p. 272–274.

LIUDAS DAMBRAUSKAS. DARBAS JONAVOS TRĄŠŲ GAMYKLOJE. DIENORAŠČIO IŠTRAUKA

[1972 12 18]

Aš buvau komandiruotas į Jonavos trąšų g-klą, kad padėčiau įmontuoti gumines transportines juostas. Šių juostų įmontavimas iki š.m. pabaigos buvo būtinas, nes ministerija buvo pasižadėjusi 50-io garbei įvesti amonio salietros cechą.

Tikrai, kad būtų paleistas amonio salietros cechas, reikėjo didelių pastangų. Iš Maskvos atsakingas ministerijos darbuotojas nuolat sekė darbų eigą ir keletą kartų per dieną informuodavo Maskvą. Net keliolika brigadų: montuotojų, dažytojų, tinkuotojų ir kitų specialybių dirbo iš kitų respublikų. Cecho paleidimo idėja išoriniai atrodė tikrai ryžtingai įgyvendinama, tačiau pačių darbininkų darbo nuotaika ir darbų planavimas rodė visai ką kitą. Dažnai, ką viena brigada padarydavo, kita sugriaudavo. Aš mačiau, kaip naujai užtinkuotoj ir nudažytoj sienoj buvo kalamos skylės elektros izoliacijos pravedimui. Po valandos paaiškėjo, kad tos skylės buvo iškaltos ne toj vietoj, tad teko kalti naujas skylės. Dėl tų skylių reikėjo iš naujo vėl tinkuoti ir dažyti cechą.

Atvykęs pas direktoriaus pavaduotoją sužinojau, kad būtinai iki Naujųjų Metų reiks paleisti guminius transporterius. Tačiau aš buvau nustebintas, kad nei direktoriaus pavaduotojas, nei pat direktorius nežinojo, kokiai tarnybai (man prižiūrint) pavesti tas gumines juostas suvulkanizuoti, – sujungti. Teko laukti apie porą valandų, kol įvairių tarnybų viršininkai nenorėdami priimti šio darbo ginčijosi, lyg neturėtų ką veikti. Pagaliau, priskirtas prie montuotojų brigados, pradėjau apžiūrinėti darbų apimtį ir paaiškėjo, kad guminės juostos yra, tačiau medžiagų, kuriomis galima tas juostas sujungti – suvulkanizuoti ne tik nėra, bet net niekas jomis nesirūpino. Žodžiu, apie tų medžiagų greitą gavimą neteko galvoti, nes niekas nežinojo, kur jų gauti ir kas jas gamina. Tad įmonės atstovai prašė manęs padaryti bet kaip, kad tik išlaikytų nors valandą, kuomet komisija priiminės naujo cecho įrengimus. Man atsisakius, buvo iškviesti iš Akmenės specialistai, kurie užsiiminėjo panašių juostų jungimu, žinoma, pagal savo technologiją. Šie viso darbo atlikti nesutiko, tačiau svarbesnius transporterius „parodymui“ pažadėjo paleisti, tik su sąlyga, kad aš jiems, kaip specialistas, padėčiau gauti gumos.

Cecho viršininkas paaiškino, kad niekas iš administracijos ir Lietuvos ministerijos atstovų netiki, kad cechas bus paleistas, tačiau kadangi duotas toks įsipareigojimas Maskvai, tai vieną dieną, dalyvaujant spaudai ir televizijai, bus „paleisti“ įrengimai ir parodyta nauja produkcija. O kad nebūtų „klaidos“, tai įmonė jau turinti virš tonos atsigabenusi amonio salietros iš kitos gamyklos, kad turėtų ką parodyti spaudos atstovams. Po tokio iškilmingo „pažadų“ ištesėjimo naujas cechas normaliai pradės duoti produkciją ne anksčiau kaip už pusės metų.

[...]

Aš Jonavoje išbuvau 5 paras. Praktiškai nieko naudingo nenuveikiau. Per tą laiką kasdieną mačiau po kelioliką [sic] aukštų partinių darbuotojų, kurie apie darbą nieko nesuvokė, bet iškilmingai vaikščiojo tarp dirbančiųjų, vaidindami specialistus. Jų misija buvo „vadovauti“. Ir šie vadovai kaip tik labiausiai rūpinosi tuo paleidimu. Jiems produkcija nesvarbu, svarbu, kad būtų cecho paleidimo aktas.

Dambrauskas L. *Praeities aidai: pogrindžio straipsnių rinkinys ir mintys iš sovietmečio dienoraščio*, Kaunas: „Atmintis“, 1997, p. 157–158.